

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної роботи
Кафедра логопедії і спеціальних методик

Кваліфікаційна робота магістра

з теми: РОЗВИТОК ПРОЦЕСІВ АНАЛІЗУ І СИНТЕЗУ У
ДІТЕЙ З ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИМ ПОРУШЕННЯМ
МОВЛЕННЯ

Виконала: здобувачка вищої освіти
групи SoL2-M24z
спеціальності 016 Спеціальна освіта. Логопедія
Леся ДЕМ'ЯНОВА

Керівник: доктор психологічних наук, професор
професор кафедри логопедії і спеціальних методик
Лілія РУДЕНКО

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор,
Професор кафедри психології, логопедії та інклюзивної освіти
Віктор ГЛАДУШ

м. Кам'янець-Подільський - 2025 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОЦЕСІВ АНАЛІЗУ І СИНТЕЗУ У	
ДІТЕЙ З ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИМ ПОРУШЕННЯМ	
МОВЛЕННЯ.....	
	8
1.1. Поняття аналізу і синтезу в мовленнєвій діяльності їх	
нейропсихологічна та лінгвістична основа.....	
	8
1.2. Науковці про проблеми оволодіння шкільними навичками дітей з	
фонетико-фонематичним порушенням мовлення.....	
	15
1.3. Особливості розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями	
мовлення.....	
	23
Висновки до першого розділу	
	27
РОЗДІЛ II. ПРАКТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТА	
ЛОГОПЕДИЧНА РОБОТА З КОРЕКЦІЇ ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У	
ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	
	29
2.1. Проведення експерименту в умовах ЗДО з дітьми старшого	
дошкільного віку.....	
	29
2.2. Методичні рекомендації щодо розвитку процесів аналізу й синтезу	
у дітей з ФФНМ в умовах ЗДО.....	
	35
2.3. Організація і зміст корекційно-розвивальної логопедичної роботи з	
дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.....	
	45
Висновки до другого розділу	
	56
ВИСНОВКИ.....	
	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	
	61
ДОДАТКИ.....	
	69

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасному суспільстві спостерігається зростання кількості дітей дошкільного і молодшого шкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку. Особливо поширеними є фонетико-фонематичні порушення мовлення, які впливають не лише на звукову сторону мовлення, а й на формування фонематичного сприймання, процесів мовленнєвого аналізу й синтезу, що мають ключове значення для розвитку мовної системи дитини.

Фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення - це порушення фонематичного сприймання: процесів аналізу і синтезу отриманої інформації і, як наслідок, порушення вимовної сторони мовлення.

Вміння розрізняти фонемати на слух повинно сформуватися у дитини до 6-7 років, тобто учень першого класу має розрізняти всі звуки і чітко їх вимовляти. Якщо у дитини порушений аналіз або синтез почутої інформації в її мові будуть присутні парафазії та контамінації, а в подальшому це призведе до дислексії та дизграфії.

У дітей, що входять до цієї групи, спостерігаються значні труднощі у сприйманні звуків, які можуть залишитися непоміченими з педагогічної точки зору.

Недорозвиток фонематичного слуху є основною причиною помилок на письмі на під час читання. Такі діти на побутовому рівні володіють хорошим фонематичним слухом, але цього недостатньо для поділу словесного потоку на частини, для розпізнавання букв у словах, їх кількості. Вони не готові для розпізнавання звукової структури слова та до виконання спеціальних розумових дій з аналізу звукової структури слова.

У наш час спостерігається збільшення кількості дітей, що мають відхилення у мовленнєвому розвитку. Серед них багато дітей, які у передшкільному віці не опановують звукового боку мовлення. Вони мають повноцінний слух і інтелект, але неготові до засвоєння шкільної програми через недостатній розвиток фонематичного сприймання. Недоліки у розвитку процесів звукобуквеного аналізу і синтезу є однією з основних причин.

Звукобуквений аналіз можливо виконати лише тоді, коли є чітке, стійке і диференційоване уявлення про звуковий склад слів. Тільки завдяки правильній слухо-мовленнєво-руховій артикуляції звуків і їх тонкій диференціації на слух ми можемо оволодіти звуковим складом слова.

Завдяки багатьом дослідженням в логопедичній практиці, можна сказати, що використання корекційно-розвивальних програм дозволяє зменшити порушення та сформувати фундамент для оволодіння елементами письма і читання у дошкільний період.

Найкращі результати в логопедичній роботі дає послідовний розвиток фонематичного сприймання та поєднання корекції вимови і формування орієнтування дітей у мовленнєвій діяльності.

Система навчання і виховання дітей дошкільного віку з ФФНМ включає корекцію порушення вимови та підготовку дитини до повноцінного навчання у закладі загальної середньої освіти. У цьому напрямку працюють науковці: Н. Гаврилова, О. Мілевська, О. Константинов, Н.Барська, І. Дмитрієва, Л. Вавіна, М. Гнезділов, Н. Кравець, І. Марченко, Г.Мерсіянова, В.Тарасун, В.Тищенко, С. Конопляста, І. Мартиненко, М. Плешканівська, Н. Чередніченко, М. Шеремет та ін.

Тотальна глобалізація та інформатизація соціуму ставлять складні вимоги соціалізації дітей з порушеннями мовлення. Від процесів сформованості аналізу і синтезу залежить процес соціальної адаптації

особистості в умовах інклюзивного навчання, серед яких важливими виступають навички та вміння встановлювати соціальні контакти з однолітками і дорослими. до інклюзивного середовища. Психологічна адаптація являється важливим аспектом формування цих навичок і вмінь у дітей із порушеннями мовлення.

Як зазначається в законі України “Про освіту”: «Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей [19].

Результати наукових пошуків Савінової, Л. Трофименко та ін. виступають основою сучасних логопедичних розробок та розширюють уявлення про природу порушень мовлення.

Дослідження фонетико-фонематичного сприймання у дітей з порушеннями мовлення проводили О. Константинов, С. Конопляста, Н. Павлова, Н. Пахомова, Л. Лісова (Ружицька), Т. Сак, та інші.

Отже, фонетико-фонематичний недорозвиток - це складне порушення. На сьогоднішній день ця проблема дуже актуальна і вимагає подальшого поглибленого вивчення, тому що ускладнює спілкування дитини з оточуючими, відображається на психологічному стані дитини, накладає відбиток на характер, створює невпевненість дитини у своїх силах. Науковці розробляють корекційні методики, які доречно підходять сучасним дітям-логопатам.

Саме тому темою нашого дослідження є “Розвиток процесів аналізу і синтезу у дітей з фонетико-фонематичним порушенням мовлення”.

Мета дослідження: вивчення особливостей сформованості процесів аналізу й синтезу у старших дошкільників з фонетико-фонематичним

недорозвитком мовлення та теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність педагогічних умов в розвитку цих процесів.

Відповідно до мети дослідження поставлені **завдання**:

1. Дослідити науково-теоретичні основи питань розвитку та корекції фонетико-фонематичної сторони мовлення дошкільників з ФФНМ.

2. Виявити особливості формування фонетико-фонематичних процесів у дітей з порушенням мовлення і порівняти з дітьми з нормотиповим розвитком мовлення та зробити аналіз отриманих даних;

3. Розробити напрямки і зміст корекційно-розвивальної логопедичної роботи з формування фонематичних процесів у дошкільників з ФФНМ в тому числі із залученням батьків дітей для виконання спеціальних ігрових домашніх завдань;

4. Зробити висновки проведеного дослідження.

Об'єкт дослідження: фонематичні процеси у старших дошкільників.

Предмет дослідження: особливості формування процесів аналізу й синтезу в старших дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.

Для перевірки висунутої гіпотези і вирішення поставлених завдань були використані такі **методи дослідження**:

- перегляд і ознайомлення з літературними джерелами з теми дослідження;
- емпіричні методи: спостереження, констатувальний та формувальний експеримент з обробкою отриманих результатів;
- статистичний (кількісний та якісний аналіз результатів дослідження);
- узагальнення результатів дослідження.

Практичне значення отриманих результатів результати дослідження можуть бути використані логопедами, вихователями закладів дошкільної освіти, батьками дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку старшого дошкільного віку для оптимізації підготовки до школи та розвитку мовлення дітей з ФФНМ в цілому.

База дослідження: Дослідження проводилось на базі дошкільного навчального закладу м. Кам'янця–Подільського комбінованого типу ЗДО №16 «Вишиванка», у дослідженні взяли участь 6 дошкільників старшої групи з ФФНМ і 6 дошкільників старшої групи з нормотиповим розвитком.

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 94 сторінки, з них - 61 сторінка основного тексту.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ АНАЛІЗУ І СИНТЕЗУ У ДІТЕЙ З ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИМ ПОРУШЕННЯМ МОВЛЕННЯ

1.1. Поняття аналізу і синтезу в мовленнєвій діяльності, їх нейропсихологічна та лінгвістична основа

Аналіз і синтез є фундаментальними когнітивними процесами, що забезпечують становлення мовленнєвих умінь і навичок. У дітей дошкільного віку ці операції формуються поступово і визначають якість розуміння мовлення, побудову висловлювань, сприйняття мовного матеріалу та опанування грамоти. Різноманітні науковці: А. Р. Лурія, Л. С. Виготський, О. О. Леонт'єв, Т. О. Ткаченко, Т. М. Дорошенко, Я. Л. Коломінський підкреслюють, що рівень розвитку аналізу та синтезу безпосередньо впливає на загальний мовленнєвий розвиток дитини та її навчальні можливості.

У мовленнєвій діяльності аналіз полягає у виділенні окремих складових мовного потоку, таких як звуки, склади чи слова, тоді як синтез - у об'єднанні цих елементів для створення цілісних мовних структур, наприклад, слів, речень або висловлювань.

Ці психічні процеси поступово розвиваються в індивідуальному розвитку людини, тісно пов'язуючись із вдосконаленням слухового сприйняття, пам'яті, мислення та рухових навичок. Саме наявність сформованих навичок аналізу та синтезу є основою для розвитку фонематичного слуху, який відіграє визначальну роль у правильній вимові звуків, а також у засвоєнні навичок читання і письма.

1. Психологічна сутність аналізу і синтезу

Психологи (Виготський, Леонт'єв) наголошують, що аналіз і синтез функціонують як взаємопов'язані розумові операції. Неможливо здійснювати змістовний синтез без попереднього аналізу мовного матеріалу. Так само

аналіз стає результативним лише тоді, коли дитина може цілісно осмислити та синтезувати отриману інформацію [7,33].

2. Роль аналізу в мовленнєвій діяльності

Аналіз у мовленні проявляється на різних рівнях мовної системи:

Фонематичний аналіз:

- диференціація фонем;
- визначення місця звуку у слові;
- розрізнення акустично близьких звуків.

Складовий аналіз:

- поділ слова на склади;
- встановлення ритмічної структури слова.

Морфемний аналіз:

- виділення кореня, префіксів, суфіксів, закінчення;
- розуміння ролі морфем у слові.

Лексико-семантичний аналіз:

- з'ясування значення слова;
- визначення семантичних зв'язків.

Синтаксичний аналіз:

- усвідомлення структури речення;
- визначення ролі членів речення.

Порушення аналізу є характерними для дітей із ЗНМ, дизартрією, ринологією, ФФНМ. Такі діти плутають звуки, неправильно членують слова, мають труднощі у розумінні складних інструкцій.

Фонематичний аналіз і синтез є ключовими поняттями у процесі мовленнєвого розвитку дитини, особливо в період дошкільного і молодшого шкільного віку. Вони складають фундамент для формування навичок читання та письма.

Фонема - це мінімальна звукова одиниця мови, яка відрізняє значення слів. Наприклад, слова «кот» і «код» розрізняються завдяки зміні однієї фонемі: /т/ і /д/.

Приклад завдання:
 - Які звуки ти чуєш у слові «кіт»?
 Відповідь: [к] - [і] - [т].

Основні вміння фонематичного аналізу включають:

- визначення першого (початкового) і останнього (кінцевого) звуку у слові;
- підрахунок кількості звуків у слові;
- встановлення позиції звуку в слові;
- розпізнавання схожих за звучанням звуків, наприклад, дзвінких і глухих пар, як «д» і «т».

Розвиток цих навичок є важливою складовою формування мовленнєвих умінь дитини, особливо перед початком навчання читання та письму.

3. Роль синтезу у формуванні мовлення

Фонематичний синтез - це процес поєднання окремих фонем у цілісне слово, який забезпечує:

- поєднання звуків у склади та слова;
- створення граматично правильних речень;
- побудову логічно послідовних висловлювань;

- формування монологічного мовлення.

За Лурією, синтез - це головний механізм побудови смислу, що інтегрує окремі елементи мовлення у цілісний зміст [38].

Слабкість синтезу призводить до:

- фрагментарності висловлювань;
- труднощів у складанні розповідей;
- порушень зв'язного мовлення.

Фонематичний аналіз і синтез відіграють ключову роль у формуванні фонематичного слуху, профілактиці дислексії та дисграфії, а також у ефективному засвоєнні навичок читання та письма. Ці процеси є складними когнітивними функціями, що базуються на нейропсихологічних і лінгвістичних засадах. Вони забезпечують точне розпізнавання, відтворення і маніпулювання звуками мови, що є необхідним для розвитку мовленнєвих умінь і грамотності.

Основи формування фонематичних процесів мовлення (ФФПМ)

ФФПМ	
Лінгвістична основа	Нейропсихологічна основа
Фонема (розрізнення слів)	Зона Верніке і зона Брока
Фонологічна система	Міжпівкульна взаємодія
Фонематичний слух	Слухові та мовні аналізатори

Ця схема показує, що ФФПМ спирається на дві системи:

лінгвістичну - як структуру мови (фонематику, фонологію);

нейропсихологічну - як функціональну базу мозку (зони мовлення, слух, взаємодія півкуль).

4. Нейропсихологічна основа аналізу і синтезу

А. Р. Лурія визначив, що аналіз і синтез забезпечуються узгодженою діяльністю декількох мозкових зон.

Ліва півкуля:

- відповідає за послідовну обробку мовної інформації;
- забезпечує фонематичний аналіз;
- формує граматичні структури.

Права півкуля:

- забезпечує інтонаційний синтез;
- відповідає за цілісне сприйняття мовлення;
- бере участь у смисловому синтезі.

Лобові частки:

- планування висловлювання;
- контроль мовленнєвої діяльності;
- організація послідовності операцій.

Скроневі відділи:

- аналіз слухового мовного сигналу;
- формування фонематичних ознак;
- співвіднесення слухового й артикуляційного образів.

Порушення діяльності цих зон призводять до таких труднощів:

- дефіцит фонематичного аналізу;

- труднощі синтезу звукових компонентів;
- порушення зв'язного мовлення [37].

5. Лінгвістичні підходи до аналізу і синтезу

З погляду лінгвістики, аналіз і синтез забезпечують опанування структури мовлення на всіх його рівнях.

Фонетичний рівень:

- розрізнення фонем;
- звуковий аналіз і синтез (важливо для навчання читання).

Морфемний рівень:

- виділення основи та словотворчих елементів;
- засвоєння граматичних форм.

Лексичний рівень:

- інтеграція значень слів у контекст;
- формування семантичних зв'язків.

Синтаксичний рівень:

- побудова граматично правильних речень;
- синтез речень у текст.

Рівень зв'язного мовлення:

- формування макроструктури тексту;
- створення логічної послідовності.

Ткаченко, Дорошенко та інші логопеди доводять, що слабкість аналізу і синтезу - один із ключових чинників мовленнєвих порушень у дітей [21,69].

За дослідженнями Коломінського:

- недостатній рівень когнітивної готовності (включно з аналізом і синтезом) уповільнює розвиток комунікативних навичок [27].

За Лурією:

- аналіз і синтез є «операційним фундаментом» усіх мовленнєвих процесів [38].

Формування фонематичного слуху відбувається завдяки активній роботі нейронних мереж, що відповідають за розпізнавання звукових особливостей мовлення. Мовленнєва моторика, зокрема зона Брока, забезпечує правильну артикуляцію та поєднання фонем. Лінгвістична структура мови визначає, які саме фонематичні відмінності мають значення; наприклад, в українській мові розрізняють звуки «с» і «ш», тоді як у деяких інших мовах таких контрастів немає.

Недостатній або запізнений розвиток фонематичного аналізу та синтезу може спричинити такі труднощі:

- дислексію - проблеми з читанням, зокрема заміну схожих букв (наприклад, «б» на «п»);
- дисграфію - порушення письма, що проявляються у пропусках або перестановках звуків у словах;
- загальне недорозвинення мовлення - ускладнення у формуванні слів та речень.

Фонетико-фонематичні порушення мовлення (ФФНМ) впливають не лише на правильність артикуляції, але й на когнітивний, емоційний та соціальний розвиток дитини. Фонематичний аналіз і синтез, які є важливими компонентами мовленнєвого розвитку, потребують високого рівня розвитку психічних функцій, таких як увага, пам'ять, мислення та мовленнєвий слух.

Діти з фонетико-фонематичними порушеннями часто стикаються з труднощами у зосередженні уваги під час мовленнєвих завдань:

- вони швидко втомлюються під час вправ на звуковий аналіз;
- їм складно розрізняти схожі за звучанням звуки, наприклад, «с» і «ш», «б» і «п»;
- нестійкість уваги ускладнює процес навчання читанню та письму.

Фонематичні процеси тісно пов'язані з розвитком слухової пам'яті:

- діти можуть забувати порядок звуків у слові, що призводить до їх перестановки у вимові або письмі;
- спостерігається зниження здатності запам'ятовувати нові слова, особливо з складною звуковою структурою;
- виникають труднощі у відтворенні ритму і складів.

Процеси аналізу і синтезу тісно пов'язані з мисленням:

- діти з ФФНМ мають проблеми з розумінням причинно-наслідкових зв'язків між звуками та їх графічними образами (буквами);
- у них часто недостатньо розвинене логічне мислення, що ускладнює засвоєння мовних правил;
- порушення аналізу і синтезу звукової структури спричиняє труднощі в навчанні читанню і письму [41].

Діти з фонематичними порушеннями можуть відчувати:

- занижену самооцінку через проблеми в спілкуванні;
- тривожність та страх помилок, особливо у ситуаціях, що вимагають активного мовлення;
- уникнення спілкування з однолітками через сором і невпевненість у своїй вимові;
- можливі труднощі у колективі через непорозуміння або насмішки;

- ризик розвитку комунікативної замкненості, що може негативно вплинути на загальний розвиток особистості;
- ускладнення процесу навчання, що може викликати негативне ставлення до школи та освітньої діяльності.

Для корекції таких порушень застосовують комплексний підхід:

1. Робота над когнітивними функціями:

- розвиток уваги через ігри на пошук «зайвого» звуку, вправи для покращення слухового зосередження;
- покращення слухової пам'яті за допомогою повторення рим та запам'ятовування послідовностей звуків;
- стимулювання мислення через мовні загадки та вправи на встановлення логічних зв'язків між словами.

2. Психологічна підтримка:

- створення ситуацій успіху та заохочення навіть невеликих досягнень;
- використання ігор і творчих завдань для зниження тривожності;
- формування позитивного ставлення до мовлення через участь у спільних заходах та театральних постановках [53].

Таким чином, аналіз і синтез є базовими когнітивними механізмами, що забезпечують формування повноцінної мовленнєвої діяльності. Їх розвиток залежить від функціональної організації мозку, вікових особливостей та умов навчання. Недостатність цих операцій є характерною для різних мовленнєвих порушень і потребує спеціальної логопедичної корекції.

1.2 Науковці про проблеми оволодіння шкільними навичками дітей з фонетико-фонематичним порушенням мовлення.

Фонетико-фонематичні порушення мовлення (ФФНМ) значною мірою впливають на успішність школяра в оволодінні читанням, письмом та іншими академічними навичками. Науковці вказують, що проблематика ФФНМ - це системне порушення, яке виходить за межі простих дефектів звуковимови.

Теоретичні підходи до ФФНМ і навчальної готовності

Як зауважують Дмитренко, Перепелюк та Сенишин (2025), «лише у 13 % дітей дошкільного віку з ФФНМ було повністю сформоване фонематичне сприймання», що суттєво гальмує розвиток фонематичного аналізу й синтезу - ключових когнітивних операцій для читання та письма [19]. Ця «несформованість фонематичного аналізу і синтезу» призводить до труднощів у диференціації близьких звуків, помилок при порівнянні слів та неправильної побудови речень, що негативно позначається на навчальній готовності дитини.

Інша важлива спостережлива лінія - це формування «фонематичних уявлень». Як пише Брушневська, «несформованість фонематичних уявлень ... суттєво корелює з операціями фонематичного аналізу й синтезу», адже через ці уявлення дитина вчиться опрацьовувати звукову структуру слова та здійснювати звуковий розбір [6].

Сучасна дитина має бути фізіологічно та психологічно підготовленою до навчання в закладі загальної середньої освіти, щоб успішно перейти від ігрової діяльності до навчальної, а також відповідати віковим вимогам для повноцінної соціалізації та саморозвитку.

У дошкільному віці діти поступово знайомляться із символами - літерами, цифрами, розділовими знаками - та оволодівають навичками звукового аналізу слова. Під час навчання у школі ці знання починають застосовуватися активно. Початкове академічне навчання ґрунтується на формуванні базових умінь: читання, письма та лічби. Вони становлять основу ключових навчальних предметів.

Термін «дислексія» застосовується як в українській, так і в міжнародній медичній та освітній практиці. Оскільки це поняття включене до міжнародних класифікацій медичних захворювань, у фаховому середовищі його часто розмежовують на власне медичну дислексію та труднощі в оволодінні навичкою читання. Ймовірно, у найближчому майбутньому ці розбіжності будуть усунені [47, 15].

Дислексія є одним із найбільш поширених специфічних порушень, пов'язаних із засвоєнням мовленнєвих навичок. Її прояви підвищують імовірність недостатнього розуміння прочитаного та можуть спричинити суттєві академічні труднощі. Наукові дані підтверджують, що сам по собі низький рівень сформованості письма не є показником наявності порушень читання. Натомість саме проблеми із засвоєнням читання зазвичай стають основою для труднощів у письмі в учнів. Такі труднощі гальмують розвиток читання як особливої форми імпресивного мовлення, яке входить до структури вищих психічних функцій дитини [10, 12].

Перешкоди у формуванні навичок читання та письма

Науковці також звертають увагу на те, що у дітей з ФФНМ часто виникає специфічний дефіцит слухової уваги та слухової пам'яті. Наприклад, корекційні програми включають роботу над розвитком слухового контролю, оскільки без здатності утримувати звуко-семантичну інформацію в пам'яті дитина не може коректно зіставляти звуки зі звуковими зразками чи буквами. Ця площадка для помилок стає особливо помітною під час навчання грамоті.

Крім того, Ткаченко (2025) у своїй праці про нетрадиційні технології корекції підкреслює, що «інтеграція арт-терапії, сенсорної інтеграції, ігрових методів та цифрових інструментів підвищує ефективність корекції ФФНМ» і допомагає запобігти дисграфії через підсилення фонематичного слуху й звуковимови [70].

Науковці підкреслюють, що серед різних форм порушень письма дисграфія є найбільш розповсюдженою у здобувачів початкової освіти в закладах загальної середньої освіти [1;3;20;21;39;53].

Ю. Пінчук наголошує, що процеси мовного аналізу й синтезу нерідко залишаються не сформованими як розумові дії, а їхні порушення можуть бути наслідком загального недорозвитку мовлення. Дослідник підкреслює, що основою для формування цих операцій є здатність виконувати послідовні, ланцюжкові дії - моторні, мисленнєві чи мовленнєві - а також достатній рівень слухомовної пам'яті й довільної уваги [56].

Дисграфія, перед усім, пов'язана з труднощами у формуванні моторного компонента письма, а саме - недостатньою зрілістю довільних, цілеспрямованих рухів і дій. Рукописне письмо є невід'ємною та щоденною частиною навчального процесу в закладі освіти [34].

Багато науковців підкреслюють важливість розвитку зорово-моторної координації як ключового чинника подолання труднощів в автоматизації навички письма. Якщо учень стикається зі складнощами під час виконання задач, це свідчить про недостатній рівень навчальних досягнень. Однією з перших і найпоширеніших проблем дослідники називають нерозуміння змісту задачі, що робить її подальше розв'язання неможливим [29].

Педагоги наголошують на низці труднощів, характерних для сучасних учнів:

- школярі часто не можуть усвідомити суть запитання, виділити ключові слова;
- не визначають, яка саме інформація з умови задачі є необхідною для її розв'язання;
- замість аналізу учні нерідко намагаються вгадати відповідь, не розуміючи проблеми;

- багато дітей неохоче читають, надаючи перевагу усному сприйманню інформації;
- тексти мають бути короткими, щоб учні могли їх повністю прочитати та зрозуміти [16].

Лексико-граматичні та пізнавальні особливості

За даними досліджень, діти з ФФНМ відчують труднощі не лише зі звуковимовою, а й з лексикою й граматичною побудовою. Через дефіцит фонематичних процесів у них спостерігається обмежений словниковий запас, слабке розуміння граматичних категорій і нелінійне мислення.

Трофименко (2021) у своїй статті про формування фонологічної компетенції стверджує, що «операції звукового аналізу, синтезу, утримання в пам'яті та самоконтроль - базові психологічні механізми для розвитку граматики й морфології мовлення» [73]. Без належного корекційного втручання ці діти показують повільність або неефективність у засвоєнні шкільного мовного матеріалу.

Дослідники виділяють такі групи типових помилок, характерних для дисграфії, зумовленої недостатністю мовного аналізу й синтезу:

1. Зміни звуко-буквеної структури слова: перестановки, пропуски, додавання, недописання, персеверації, контамінації букв і складів (наприклад: *піра* замість *пір'я*, *знана* замість *знання*, *тиг* замість *тигр*).
2. Порушення структури речення: написання слів окремо або злитно у невласливих випадках, аграматизми, контамінації кількох слів (наприклад: *Внебизасалосоне* замість *В небі засяяло сонце*; *равдрів* замість *раптом вдарив грім*) [22].

Константинів О. підкреслює, що дисграфія, пов'язана з порушеннями мовного аналізу та синтезу, найчастіше виявляється у дітей із загальним недорозвиненням мовлення (як різко, так і помірно вираженим), алалією,

затримкою психічного розвитку, інтелектуальними порушеннями. Крім того, вона нерідко поєднується з акустичною та артикуляційно-акустичною формами дисграфії [29].

Певні позиційні умови можуть сприяти виникненню таких пропусків, зокрема:

- а) збіги двох–трьох приголосних (*дружити, каструля*);
- б) сусідство відкритих складів (*покла(ла), м'ячи(ки), си(ди)ть, виходи(ли)* тощо).

Перестановки букв чи складів автор пов'язує з труднощами визначення послідовності звуків у слові. Умовно кажучи, в усному мовленні такі порушення зазвичай не проявляються, але стають помітними під час читання й письма.

Отже, наукові підходи до пояснення труднощів оволодіння письмом, пов'язаних із несформованістю мовного аналізу й синтезу, є доволі узгодженими. Зазначені типи помилок трактуються як наслідок порушення мовних і мовленнєвих механізмів, а також недостатньо сформованих аналітико-синтетичних процесів опрацювання мовної інформації.

Нейропсихологічні дослідження Н. В. Чередніченко свідчать, що психофізіологічною основою процесу письма є узгоджена робота чотирьох основних аналізаторів: мовленнєво-слухового (акустичного), мовленнєво-рухового, мовленнєво-зорового (оптичного) та рухового. Між цими аналізаторами існують тісні рефлексорні зв'язки, що забезпечують їх ефективну взаємодію [77].

І. В. Мартиненко розширює цей перелік, додаючи до нього кінестетичний, кінетичний, просторовий та пропріоцептивний аналізатори, які також активно залучені під час письма.

Сенсомоторний рівень організації письма охоплює такі операції:

- розрізнення звуків;
- перетворення почутого звуку на відповідний графічний символ;
- трансформацію буквеної символіки у моторні дії, необхідні для написання слова [40].

Письмо формується на базі сенсомоторної функції, у структурі якої, за Н. А. Лопатинською, можна виокремити два взаємопов'язані аспекти: психологічний і мовний:

- психологічний аспект охоплює мотивацію до написання, усвідомлення змісту висловлювання, моторне забезпечення письма та контроль за виконанням письмових дій. На цьому етапі активно функціонують такі вищі психічні процеси, як мислення, увага, пам'ять та інтелект.
- мовний аспект забезпечує перехід внутрішнього мовлення у зовнішнє шляхом оформлення думки у слова й речення [35].

У спрощеному вигляді психолого-мовленнєву модель формування писемного мовлення можна подати так:

- виникнення мотивації;
- формування задуму висловлювання;
- перехід від семантичного до мовного рівня: оформлення думки в речення, поділ речення на слова, звуковий аналіз слів, співвіднесення фонем із графемами;
- реалізація письма через рухову діяльність руки [23].

У процесі письма задіюються майже всі структури головного мозку. Провідну роль відіграють лобові частки: у праворуких - лівої півкулі, у ліворуких - правої. Саме ці зони забезпечують планування довільних рухів та моторну організацію мовлення, зокрема через роботу центру Брока.

Слухові процеси, якими керують скроневі зони, є принципово важливими для правильного письма. Їх недостатня робота спричиняє пропуски, заміни або перестановки літер, особливо тих, що мають подібне звучання.

Дисфункція тім'яної ділянки ускладнює використання внутрішніх артикуляційних моделей, необхідних для точного розрізнення фонемного складу слова та його точного відтворення на письмі. При цьому дитина може правильно розпізнавати звуки на слух, але у письмі пропускає ті елементи, які важко диференціювати.

Пошкодження потилично-тім'яної кори лівої півкулі зумовлює специфічні труднощі, пов'язані з формуванням та відтворенням графічних образів літер [50].

Для нашого дослідження особливо важливим є визначення рівня сформованості навичок мовного аналізу та синтезу, а також мовленнєвих і немовленнєвих операцій, що їх забезпечують. Недостатній розвиток цих операцій є однією з основних причин виникнення дисграфії серед учнів початкових класів загальноосвітніх шкіл, і ці порушення усуваються лише за умов тривалої та систематичної корекційно-розвивальної роботи.

Розглянемо також читання як ключову компетенцію учнів молодших класів. Відповідно до нової освітньої програми та Державного стандарту початкової освіти, учень другого класу вважається достатньо компетентним у читанні, якщо він:

- читає вголос правильно, свідомо та плавно, розуміючи зміст нескладних текстів;
- здатен читати про себе;
- розуміє та пояснює значення більшості слів, у тому числі переносних значень;

- знаходить незнайомі слова в тексті, з'ясовує їх значення за допомогою словників, контексту або вчителя;
- читає з відповідною інтонацією;
- може переказувати прочитане;
- використовує різні темпи та гучність читання [25].

Проте на практиці 35-40 % учнів другого класу не досягають середнього рівня, визначеного навчальними програмами.

Що стосується математичних навичок - розв'язання задач і рівнянь - помилки у цих процесах часто пов'язані з проблемами читання: якщо дитина неправильно розуміє умову або терміни задачі через недостатній рівень читання, вона не зможе правильно виконати завдання. Слово в математиці виступає як потужний інструмент синтезу мислення. Саме недостатній розвиток аналізу та синтезу, які тісно пов'язані між собою, призводить до труднощів із математикою в початковій школі [60].

Отже, можна зробити висновок, що навичка читання є ключовою для учнів початкової школи, і рівень її засвоєння суттєво впливає на подальшу успішність дитини в навчанні, оскільки читання є основою майже всіх шкільних предметів.

Формування фонематичного аналізу та синтезу - це поетапний процес, який відбувається у дитячому віці і є вирішальним для розвитку мовлення, читання та письма. Ці навички розвиваються поступово, від простого розпізнавання звуків до оперування складними мовними структурами.

У дітей із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення (ФФНМ) процеси аналізу і синтезу розвиваються повільніше і мають характерні особливості:

- складнощі з визначенням першого та останнього звуків у слові;

- труднощі зі зворотнім синтезом - складанням слова із звуків;
- порушення фонематичного розпізнавання, що ускладнює відрізнєння схожих за звучанням слів;
- знижена стабільність слухового образу слова.

Ці особливості негативно впливають на засвоєння грамоти, особливо на початкових етапах навчання, що підкреслює необхідність своєчасного втручання логопеда.

Коморбідні проблеми та мотивація до навчання

Деякі вчені, серед яких Миронова й Савченко, вважають, що труднощі оволодіння шкільними навичками у дітей з ФФНМ часто мають коморбідний характер - окрім мовних дефектів, вони можуть мати порушення в просторовому мисленні, серіації, графомоторних навичках. Ці супутні проблеми гальмують їхню академічну успішність, викликаючи швидко втомлюваність і низьку мотивацію до навчання [62].

Практичні наслідки для логопедичної корекції

На основі зазначених наукових висновків створюються корекційні програми, які поєднують традиційні методики (артикуляційні вправи, фонематичний аналіз) з інноваційними підходами (ігрові технології, арт-терапія, сенсорна інтеграція). Це відповідає погляду Ткаченко та інших: «комплексна робота має на меті не просто виправити звук, а сформувати стійкі фонематичні структури, що забезпечать успішне навчання в школі».

Отже, погляд на ФФНМ через призму наукових досліджень демонструє, що це - не просто проблема неправильної вимови, а глибинний когнітивний дефіцит, який зачіпає фонематичне сприймання, аналіз, синтез, слухову пам'ять, самоконтроль і лексико-граматичні навички. Ефективна корекція

таких порушень вимагає системного, багатокomпонентного підходу, спрямованого на формування фундаменту для успішного шкільного навчання.

1.3. Особливості розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення

У дошкільному віці у дітей посилюється мовленнєва активність, що сприяє розвитку їх комунікативних і пізнавальних здібностей. Мовлення виступає ключовою основою для становлення інтелектуального потенціалу малюка. У цей період діалог є провідною формою спілкування, що забезпечує успішну соціалізацію та підготовку дитини до навчання в загальноосвітньому закладі.

Мовленнєвий розвиток є фундаментальною складовою загального психічного становлення дитини дошкільного віку та визначає її здатність до комунікації, пізнання та взаємодії з оточенням. У дітей із порушеннями мовлення ці процеси відбуваються нерівномірно, уповільнено або нестійко, що зумовлює специфічні труднощі в різних сферах розвитку.

1. Загальна характеристика розвитку дітей із порушеннями мовлення

Дошкільники з мовленнєвими порушеннями часто демонструють знижений рівень мовленнєвої активності, неточність звукопродукції, уповільнене формування словникового запасу та граматичної будови мовлення. Через труднощі у вербальній комунікації такі діти рідше ініціюють розмову, можуть уникати мовленнєвих ситуацій, а їхні висловлювання недостатньо розгорнуті.

Мовленнєва недостатність впливає на темп і якість пізнавальної діяльності, опосередковуючи розвиток мислення та сприймання. Дитина може відчувати труднощі з розумінням інструкцій, сприйманням нової інформації, виконанням навчальних завдань у групі. Нерівномірність розвитку пояснюється тим, що мовлення є провідним механізмом засвоєння знань у дошкільному віці.

2. Пізнавальний розвиток дітей із порушеннями мовлення

Пізнавальна сфера є однією з найбільш чутливих до мовленнєвих порушень. У багатьох дітей спостерігаються труднощі з аналізом, узагальненням, порівнянням предметів і явищ. Недостатня сформованість мовленнєвих процесів впливає на розвиток логічного мислення та здатності до розумових операцій.

Дітям важко утримувати в пам'яті мовні інструкції, що ускладнює виконання завдань. Також спостерігається знижена довільна увага: вони швидко відволікаються, не можуть тривалий час зосереджуватися на діяльності, яка потребує слухового сприймання та мовленнєвої активності.

Фонематичні порушення негативно позначаються на становленні навичок читання та письма. Дитина може не розрізняти близькі за звучанням звуки, що призводить до труднощів у засвоєнні елементарної грамоти. З огляду на це своєчасна корекційна допомога є надзвичайно важливою для успішної підготовки до школи.

3. Моторний розвиток

У значної частини дітей із мовленнєвими порушеннями виявляються проблеми як у дрібній, так і в загальній моториці. Недостатня координація рухів, слабкість м'язів, труднощі в управлінні руховими діями можуть впливати на якість артикуляції та мовленнєвого дихання.

Діти з порушеннями мовлення нерідко мають знижену точність та темп виконання рухових завдань. Особливо це помітно у вправах, що потребують координованої роботи пальців (ліплення, нанизування, малювання). Моторна недостатність може бути пов'язана зі слабкістю нейромоторного контролю, який також бере участь у регуляції рухів артикуляційного апарату.

Артикуляційні труднощі часто поєднуються з недостатньою сформованістю дихального та голосового апарату. Неправильне мовленнєве

дихання (короткий або судомний видих, поверхневий вдих) ускладнює формування плавного та чіткого мовлення.

4. Емоційно-вольова сфера

Через труднощі у спілкуванні діти з порушеннями мовлення можуть демонструвати ознаки невпевненості, тривожності, сором'язливості або, навпаки, імпульсивності. Їм важко встановлювати контакти з однолітками, оскільки мовленнєвий бар'єр знижує якість соціальної взаємодії.

Деякі діти уникають мовленнєвих ситуацій, що може викликати вторинні емоційні порушення: страх помилки, уникнення відповідей, зниження самооцінки. У поведінці інколи спостерігається швидка втомлюваність, нестійкість емоційних реакцій, недостатній рівень саморегуляції.

Разом із тим, за умов підтримки дорослих, позитивного емоційного клімату та системної корекційної роботи емоційно-вольова сфера поступово врівноважується, а дитина набуває більшої впевненості у власних можливостях.

5. Соціальна взаємодія та комунікативна активність

Мовленнєві труднощі значно впливають на здатність дошкільника налагоджувати контакти та брати участь у спільних іграх. Діти можуть уникати діалогів, рідше долучатися до групової діяльності, вибирати пасивні ролі або грати наодинці.

Комунікативні бар'єри інколи стають причиною конфліктів, непорозумінь або ізоляції в колективі. Саме тому логопедична робота повинна поєднувати мовленнєвий, соціальний та емоційний розвиток.

Отже, особливості розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення проявляються у комплексному порушенні мовленнєвих,

пізнавальних, моторних та емоційно-комунікативних процесів. Мовлення виступає провідним механізмом формування пізнавальної діяльності, тому його недостатність позначається на всіх сферах розвитку.

Нормотипові діти до чотирьох років вимовляють усі звуки, окрім [p] та [p'], [л], а у дітей із ФФНМ формуються свої специфічні особливості фонетичних та фонематичних складових мовлення.

Виокремлюють такі рівні прояву фонетико-фонематичного недорозвитку мовлення:

а) легкий, де дитина не розрізняє фонем окремих звуків. Відбувається порушення вимови, та складнощі в аналізі як звуковому так і складовому;

б) середній, характеризується поганою диференціацією значної кількості звуків і з декількох фонетичних груп, але бувають випадки, коли вимова їх правильна;

в) тяжкий: значні труднощі аналітичного звукового та складового аналізу, дитина важко диференціює, розпізнає елементи та відношення між звуками [14].

Вчені Гаврилов О., Гаврилова Н., Мілевська О., Константинов О. та Ткач О. підкреслюють, що несвоєчасне втручання при затримці мовленнєвого розвитку (ЗНМ) призводить до відставання в оволодінні навичками грамоти, ускладнює спілкування з однолітками та негативно впливає на подальшу соціалізацію дитини [8].

Саме в дошкільному віці доцільно розпочинати корекційну роботу з фонетико-фонематичного недорозвитку, адже тренування фонематичного слуху покращує пам'ять, мислення, увагу, допомагає розпізнавати фонем, а згодом і букви та склади, що сприяє запобіганню дисграфії. Крім того, це позитивно впливає на мовленнєвий розвиток дитини, збагачує активний словниковий запас та вдосконалює граматичну сторону мови.

Багато науковців сходяться на думці про необхідність проведення фонетичних вправ перед початком навчання читанню. Вони також наголошують на важливості розвитку мовленнєвого слуху, який починає формуватися вже з шестимісячного віку [60].

Своєчасна й систематична корекційна допомога, робота логопеда, психолога та вихователів дає можливість мінімізувати труднощі, сприяти формуванню повноцінної комунікативної функції та забезпечити успішну підготовку дитини до шкільного навчання.

Висновки до I розділу

Узагальнюючи теоретичні положення, можна констатувати, що розвиток аналізу та синтезу у дітей із фонетико-фонематичними порушеннями мовлення є складним багатокomпонентним процесом. Ці когнітивні функції лежать в основі формування фонематичного сприймання, що безпосередньо впливає на здатність дитини розпізнавати, диференціювати та поєднувати мовленнєві елементи. Порушення у цих процесах призводять до труднощів у засвоєнні мовленнєвих навичок, що негативно відображається на розвитку усного та писемного мовлення. Таким чином, врахування особливостей нейропсихологічної та лінгвістичної основ аналізу і синтезу є необхідною передумовою для розробки ефективних корекційних програм, спрямованих на покращення комунікативних здібностей та навчальної успішності дітей із ФФНМ.

Процеси мовленнєвого аналізу і синтезу є базовими механізмами фонематичного розвитку дитини. Вони забезпечують здатність до розчленування мовного потоку на елементи (аналіз) та поєднання звуків у мовні одиниці (синтез), що необхідно як для правильного мовлення, так і для подальшого навчання грамоти.

Недостатній рівень сформованості аналізу і синтезу у дітей з ФФНМ призводить до:

- помилок у звуковимові;
- труднощів у фонематичному сприйманні;
- порушень в опануванні навичок читання й письма;
- уповільнення темпів мовленнєвого та пізнавального розвитку

загалом.

Науковці (Белова О. Б., Н. С. Гаврилова, М. К. Шеремет, О. В. Ревуцька та ін.) доводять, що цілеспрямований розвиток аналізу і синтезу сприяє не лише подоланню мовленнєвих порушень, а й активізації мисленнєвої діяльності, підвищенню комунікативної компетентності дитини.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної та логопедичної літератури засвідчив необхідність комплексного підходу до розвитку аналізу й синтезу, що передбачає використання мовленнєвих, ігрових, моторних і сенсорних засобів впливу.

Таким чином, науково-теоретичне обґрунтування проблеми створює основу для розробки ефективної системи корекційно-розвивальної роботи з дітьми з ФФНМ, що передбачає формування звукового аналізу та синтезу як ключових компонентів мовлення.

РОЗДІЛ II. ПРАКТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПРОБЛЕМИ ТА ЛОГОПЕДИЧНА РОБОТА З КОРЕКЦІЇ ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Проведення експерименту в умовах ЗДО з дітьми старшого дошкільного віку. Організація та етапи дослідження

Одним із важливих етапів психічного та особистісного розвитку дитини є дошкільний вік. У порівнянні з попередніми періодами, особливістю зазначеного вікового відрізка є те, що він виступає підготовчим етапом дитини до школи, а отже, вимагає від неї належного рівня усіх психічних утворень [8].

Експериментальне дослідження проводилося у закладі дошкільної освіти з метою визначення рівня сформованості фонематичних процесів у дітей старшого дошкільного віку з ФФНМ та оцінки ефективності корекційної програми. Дослідження включало три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний.

Організація дослідження передбачала дотримання принципів науковості, системності, доступності, індивідуального підходу та психолого-педагогічної безпеки. Дослідницька діяльність здійснювалась у природних для дитини умовах навчально-виховного процесу, що забезпечувало об'єктивність отриманих результатів та наближеність їх до реальної практики логопедичної роботи.

База дослідження: ЗДО №16 «Вишиванка» м. Кам'янець-Подільський.

Вибірка: у дослідженні брали участь 12 дітей старшого дошкільного віку (6-7 років), з них:

- експериментальна група – 6 дітей з ФФНМ;
- контрольна група – 6 дітей з нормативним мовленнєвим розвитком.

Заняття проводились 2 рази на тиждень протягом 19 місяців.

Експеримент включав три взаємопов'язані етапи:

1. Констатувальний етап.

Метою початкового етапу було визначення вихідного рівня стану фонематичних процесів, а саме: фонематичного сприймання, диференціації, звукового аналізу та синтезу. Для цього застосовувалися стандартизовані логопедичні методики, спостереження, індивідуальні обстеження та аналіз мовленнєвих продуктів дітей.

Під час обстеження фіксувалися такі показники: здатність розрізняти опозиційні фонemi (*додаток 1*), уміння встановлювати позицію звука у слові (*додаток 2*), виконання завдань на поділ слів на склади та звуки (*додаток 3*), злиття звуків у склад та слово (*додаток 4*), а також рівень сформованості фонематичних уявлень загалом (*додаток 5,6*).

Критерій	Показники	Рівень сформованості (контрольна група)	Рівень сформованості (експериментальна група)
Фонематичне сприймання	Розрізнення опозиційних звуків	Високий (50%) Середній (33%) Низький (17%)	Середній (33%) Низький (67%)
Фонематичне сприймання	Визначення місця звука у слові	Високий (50%) / Середній (33%) / Низький (17%)	Середній (33%) Низький (67%)

Фонематична диференціація	Зіставлення та розрізнення звуків	Високий (50%) / Середній (33%) / Низький (17%)	Середній (33%) / Низький (67%)
Фонематичний аналіз	Поділ слова на склади	Високий (50%) / Середній (33%) / Низький (17%)	Середній (33%) / Низький (67%)
Фонематичний аналіз	Виділення звуків у слові	Високий (50%) / Середній (33%) / Низький (17%)	Середній (33%) / Низький (67%)
Фонематичний синтез	Злиття звуків у слова	Високий (50%) / Середній (33%) / Низький (17%)	Середній (33%) / Низький (67%)

Результати констатувального експерименту

Група	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Контрольна (норма)	3 дитини (50%)	2 дитини (33%)	1 дитина (17%)
Експериментальна (ФФНМ)	0 дітей (0%)	2 дитини (33%)	4 дитини (67%)

Рівні виконання (для діагностичної карти)

Рівень	Характеристика виконання
Високий	Правильно позначає всі звуки; працює без підказок; утримує звукову послідовність у пам'яті.
Середній	Допускає 1–2 помилки; потребує повторного проговорювання слова; інколи плутає позицію звуку.
Низький	Часті помилки; не розрізняє голосні/приголосні; не може самостійно відтворити схему; потребує постійної допомоги.

Аналіз результатів:

- у контрольній групі половина дітей продемонструвала високий рівень сформованості фонематичних процесів, що відповідає нормі розвитку;
- у експериментальній групі жодна дитина не досягла високого рівня, більшість має низький рівень сформованості фонематичних процесів: діти припускались численних помилок при визначенні звуків; не могли самостійно скласти слово із заданих звуків; плутали послідовність звуків;
- середній рівень у контрольній та експериментальній групах практично співпадає, однак у групі з ФФНМ помітно більша частка дітей із низьким рівнем.

Ці дані підтверджують потребу у спеціальній корекційній роботі.

2. Формувальний (корекційно-розвивальний) етап

На цьому етапі впроваджувалася спеціально розроблена система логопедичної корекції, спрямована на розвиток фонематичного аналізу й синтезу, удосконалення фонематичного слуху, формування навичок звукової структури слова та розвиток артикуляційної моторики. Заняття проводилися індивідуально та підгрупово, з урахуванням рівня мовленнєвих можливостей кожної дитини.

Корекційні вправи включали: роботу із звукобуквеними схемами, графічні диктанти, вправи на зіставлення та розрізнення звуків, ігри на формування фонематичного слуху, завдання на злиття та поділ звукових послідовностей, мовленнєві ситуації, спрямовані на розвиток слухомовленнєвої пам'яті. (додаток 7)

Практичні завдання для формувального етапу

1. Визначення першого і останнього звука у слові (АКУЛА, РУЧКА, ПЕНАЛ).
2. Заповнення графічних схем голосних і приголосних.
3. Виконання графічних диктантів на основі звукових характеристик.
4. Поділ слів на склади та визначення позиції звука.
5. Зіставлення пар звуків (с–ш, р–л, т–д).

- **Аналіз результатів**
- Графік демонструє позитивну динаміку сформованості фонематичних процесів у дітей після проходження формувального етапу.

Характеристика формувального етапу дослідження

Для експериментальної групи було розроблено корекційно-розвивальну програму, що включала:

- вправи на розвиток фонематичного слуху;
- ігри на розпізнавання звуків і складання слів;
- логопедичну артикуляційну гімнастику;
- завдання на візуалізацію структури слова;
- використання схем, малюнків, таблиць.

3. Контрольно-підсумковий етап

Заключний етап передбачав повторне обстеження дітей з метою порівняння отриманих результатів із даними констатувального етапу. Аналіз

ефективності корекційної програми здійснювався за тими ж критеріями й показниками, що й первинна діагностика. Це дозволило визначити динаміку розвитку фонематичних процесів та оцінити ступінь результативності проведеної роботи.

Діагностичні завдання були спрямовані на оцінку фонематичного сприймання, диференціації, звукового аналізу і синтезу, а також сформованості фонематичних уявлень.

- Діагностична карта

- Діагностична карта для визначення рівня сформованості фонематичних процесів:

Критерій	Показники	Рівень сформованості (експериментальна група)
Фонематичне сприймання	Розрізнення опозиційних звуків	Високий (50%) Середній (33%) Низький (17%)
Фонематичне сприймання	Визначення місця звука у слові	Високий (50%) Середній (33%) Низький (17%)
Фонематична диференціація	Зіставлення та розрізнення звуків	Високий (50%) Середній (33%) Низький (17%)
Фонематичний аналіз	Поділ слова на склади	Високий (50%) Середній (33%) Низький (17%)

Фонематичний аналіз	Виділення звуків у слові	Високий (50%) Середній (33%) Низький (17%)
Фонематичний синтез	Злиття звуків у слова	Високий (50%) Середній (33%) Низький (17%)

Результати контрольного експерименту та їх аналіз

Після завершення формувального етапу було проведено повторну діагностику.

Група	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Експериментальна (після)	3 дитини (50%)	2 дитини (33%)	1 дитина (17%)

Висновки за результатами:

- відбулося значне покращення у виконанні завдань на аналіз і синтез;
- зменшилася кількість помилок при визначенні звуків;
- покращилась здатність дітей до самостійного складання слів;
- підвищилася мовленнєва активність.

Результати свідчать про ефективність цілеспрямованої логопедичної роботи, що підтверджує гіпотезу дослідження.

Фонематичне мовлення у дітей з ФФНМ порушене, але ступінь порушення різний. У одних дітей мовлення зрозуміле оточуючим, у них страждають лише складні за артикуляцією звуки, інтонація збережена. У інших - мовлення малозрозуміле, інтонаційно невиразне, страждає вимова значної кількості звуків, що відносяться до різних фонетичних груп.

Так 40% (4 дітей) дітей з ФФНМ ізольовано всі звуки вимовляють правильно, але у фразовому мовленні іноді спостерігаються заміни і перекручування, тобто звуки недостатньо автоматизовані. Спостерігається нестійкість і недостатня чіткість вимови. 60% (6 дітей) дітей мають порушення вимови окремих звуків (1-4) однієї артикуляційної групи. Діти не договорюють слова або скорочують їх.

Обстеження вимови дозволило зробити висновок про те, що діти з ФФНМ значно гірше володіють нормативною звуковимовою, ніж діти цього віку без ФФНМ, що свідчить про недорозвинення мовно-слухового аналізу. Найбільше число помилок пов'язано зі змішуванням звуків (частіше свистячих і шиплячих, а також сонорних [л] та [р]). Також зустрічалося спотворена вимова звуків (призубний і бічний сигматизм, увулярна вимова [р]), змішування звуків. Менш поширеними помилками були стійкі заміни звуків і відсутність звуків, зокрема [р]. Найбільші труднощі діти відчували при вимові слів і фраз, що містять звуки, близькі за артикуляцією або звучанням. Ймовірно, причина труднощів криється у недорозвиненні слухової диференціації (фонематичного сприймання).

При аналізі фонематичного сприймання у 20% (2 дітей) дітей з ФФНМ диференціація фонетично подібних звуків відсутня, деякі діти повністю відмовилися від виконання запропонованого завдання. Так, 40% (4 дітей) дітей відтворює ланцюжки складів неточно, переставляє, замінює, пропускає склади. Невірно вибирає слова і картинки із заданим звуком. У 30% (3 дітей) недостатня диференціація звуків. Перший член ланцюжка відтворюється правильно, другий уподібнюється першому. Картинки і слова із заданим звуком вибирають з помилками; 10% (1 дитина) диференціює всі звуки. При відтворенні складів може помилитися 1-2- рази.

Аналіз лексичного складу мовлення показав, що у 50% (5 дітей) дітей експериментальної групи спостерігається низький рівень, відзначаються

труднощі у розумінні прийменниково-відмінкових конструкцій, утруднення у розумінні дієслова доконаного і недоконаного виду. Виявляються своєрідні лексичні помилки, типу заміни назв професій назвою дій, заміна видових понять родовими і навпаки; заміщення назв ознак. У 30%(3 дітей) дітей з ФФНМ середній рівень розвитку лексичної сторони мовлення, часто зустрічаються помилки у використанні прийменників.

Аналізуючи стан граматичного ладу у 60% (6 дітей) дітей експериментальної групи низький рівень розвитку, діти з ФФНМ користуються, в основному, загальновідомими, найбільш часто вживаними у побуті словами та виразами; часто спостерігаються порушення лексичної сполучності; багато слів називають у приблизному неточному значенні; часто слова замінюють близькими за ситуацією, призначенням.

У дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком часто зустрічаються помилки, які вказують на недостатньо повне оволодіння точними відмінковими формами, на змішування форм відмінювання, на неправильне узгодження, управління. Виявляються помилки узгодження прикметника з іменником у роді і відмінку; узгодження числівника з іменниками; змішування родової приналежності іменників. Характерні також помилки вживання прийменників: опускання, заміни, скорочення.

У 20% дітей (2 дітей) з ФФНМ середній рівень, труднощі складали зменшувально пестливі форми і вживання прийменників з іменниками. З цими завданнями діти самостійно не впоралися, за допомогою були виявлені помилки словозміни. Дітям з фонетико-фонематичним недорозвитком важко дається утворення іменників за допомогою зменшувально-пестливих суфіксів, прикметників. Вони допускають багато помилок при вживанні префіксальних дієслів.

2.2. Методичні рекомендації щодо розвитку процесів аналізу й синтезу у дітей з ФФНМ в умовах ЗДО

Формування і вдосконалення фонематичних процесів, зокрема аналізу та синтезу, є однією з найважливіших складових корекційної роботи з дітьми, які мають фонетико-фонематичні порушення мовлення (ФФНМ). Заклади дошкільної освіти (ЗДО) відіграють ключову роль у цьому процесі, оскільки саме в дошкільному віці формуються базові мовленнєві уміння, що передують успішному навчанню у школі.

Головним завданням корекційної роботи з дітьми з фонетичним недорозвитком є компенсація порушених фонематичних процесів, що передбачає формування чітких фонематичних диференціацій та узагальнень.

Під час логопедичних занять з дошкільниками необхідно застосовувати різноманітні методи корекції мовленнєвих недоліків у комплексі, враховуючи конкретну мету роботи. Окрім цього, слід приділяти значну увагу розвитку зорового сприймання, дрібної моторики рук, орієнтуванню у часі та просторі, а також розвитку психічних функцій.

Паралельно з формуванням фонематичних процесів важливо проводити вправи на артикуляцію та правильну вимову звуків, уточнювати, активізувати та розширювати словниковий запас, розвивати й удосконалювати граматичну будову мови через засвоєння словосполучень, зв'язків між словами у реченні, різноманітних синтаксичних конструкцій, а також працювати над зв'язним мовленням загалом [48].

Головним завданням корекційного навчання є усунення прогалин у звуковій вимові та формування уявлень про звуковий склад слова на основі розвитку фонематичних процесів і навичок аналізу і синтезу звуко-складового наповнення слова.

Протягом навчального року діти з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення (ФФНМ) старшої групи опановують дві програми: загальноосвітню та корекційну. Важливо при цьому чітко розмежувати обов'язки логопеда і вихователя у процесі організації навчання та виховання.

Вихователь протягом всього періоду навчання працює за рекомендаціями логопеда, зосереджуючись на вдосконаленні артикуляційної, тонкої та загальної моторики; закріпленні правильної вимови поставлених звуків; збагаченні, уточненні й активізації лексики відповідно до тематичного плану; закріпленні граматичних категорій; формуванні зв'язного мовлення; розвитку навичок звукоскладового аналізу і синтезу; покращенні фонематичного сприймання, уваги, пам'яті та логічного мислення [22].

Логопедична робота спрямована на формування у дітей здатності розпізнавати й диференціювати немовленнєві звуки за допомогою спеціально підібраної системи ігор та вправ. У процесі такої роботи у дітей розвиваються навички слухової уваги і пам'яті, що надалі допомагає їм краще розрізняти звуки мовлення.

Формування фонематичних уявлень відбувається шляхом спостереження за різними варіантами фонем, їх порівняння та узагальнення. Розвиток слухомовленнєвої диференціації фонем слід починати, опираючись на більш збережене зорове сприйняття, а також тактильні і кінестетичні відчуття, які виникають у процесі артикуляції звуків.

Розвиток кінестетичних відчуттів слід розпочинати з удосконалення артикуляції. Діти часто мають труднощі з усвідомленням положення органів артикуляції під час мовлення - їм нелегко визначити розташування губ і язика при вимові певних звуків. Тому початковий етап формування мовленнєвих кінестезій базується на підтримці зорових і тактильних відчуттів [20].

Для розвитку рухливості артикуляційного апарату застосовується артикуляційна гімнастика, що допомагає зробити його більш керованим. Діти повинні навчитися відчувати роботу м'язів під час вимови звуків, складів і слів, пов'язуючи ці відчуття з акустичними сигналами. З цією метою на початку заняття відпрацьовують артикуляцію голосних та приголосних звуків, які зазвичай не викликають складнощів. Після цього переходять до постановки, автоматизації й диференціації звуків, які відсутні, спотворені або неправильно розрізняються [18].

Рівень розвитку фонетико-фонематичних процесів, мислення, уваги та пам'яті безпосередньо впливає на мовлення дитини. Діти з ФФНМ не здатні чітко розрізняти почуті фонемі, замінюють їх, що призводить до помилок у письмі. Вчитель-логопед веде зошит співпраці з батьками та вихователями груп продовженого дня, де фіксує завдання для опрацювання після занять, спрямовані на автоматизацію та закріплення навичок. Координована взаємодія логопеда, вихователів і батьків дітей із ФФНМ сприяє підвищенню ефективності корекційно-розвивальної роботи [19].

У дітей дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення спостерігаються складнощі у розпізнаванні, відтворенні та комбінуванні звуків у словах. Ці труднощі суттєво уповільнюють розвиток мовленнєво-комунікативних навичок і надалі ускладнюють процес навчання грамоти в загальноосвітніх закладах.

Саме в дошкільному віці формуються основи важливих умінь, таких як звуковий аналіз і синтез, що є фундаментом для усвідомлення звукової структури мови.

Основні принципи корекційної роботи у ЗДО

Розвиток аналізу і синтезу у дітей з ФФНМ у ЗДО повинен базуватися на системності, послідовності та індивідуалізації. Методичні рекомендації

передбачають регулярне проведення спеціалізованих занять, що включають різноманітні вправи для формування здатності розчленовувати слова на звуки (аналіз) та об'єднувати окремі звуки у цілісні мовні одиниці (синтез). Особлива увага приділяється розвитку слухового сприймання, оскільки цей компонент є основою для подальшої роботи з фонематичним аналізом.

Методи і прийоми розвитку фонематичного аналізу та синтезу

Практичні рекомендації включають використання ігрових форм роботи, які стимулюють мотивацію дитини та полегшують сприйняття навчального матеріалу. Заняття можуть містити вправи на впізнавання звуків, порівняння фонем, визначення кількості звуків у слові, добір слів за звуками, а також складання слів із окремих звуків чи складів.

Використання наочних матеріалів - карток із зображеннями, мініатюрних предметів, звукових ігор - значно підвищує ефективність занять. Також рекомендується впроваджувати дидактичні ігри, які передбачають звуковий аналіз, наприклад, «Знайди звук», «Порахуй звуки», «Збери слово».

Рекомендована структура логопедичного заняття в ЗДО (20-25 хв.)

Етап заняття	Тривалість	Зміст
Організаційний момент	2–3 хв	Привітання, ігрова мотивація, налаштування
Артикуляційна гімнастика	3–5 хв	Вправи для мовленнєвих органів
Основна частина	12–15 хв	Звуковий аналіз/синтез, ігри, робота з картками
Закріплення та підсумок	3–5 хв	Повторення, оцінка, творча гра

Особливості індивідуального підходу

Методика корекції має враховувати рівень порушення фонематичного сприймання кожної дитини, її вікові особливості та індивідуальні темпи розвитку. Для дітей із значними труднощами рекомендується починати з найпростіших вправ, поступово ускладнюючи завдання. Важливо підтримувати позитивний емоційний клімат, щоб формувати в дитини впевненість у власних можливостях і зацікавленість у навчанні.

Співпраця педагогів і батьків

Для досягнення сталих результатів необхідною є тісна співпраця вихователів, логопедів та батьків. Рекомендовано організовувати консультації, проводити майстер-класи для батьків із демонстрацією вправ, які можна повторювати вдома. Це дозволяє підтримувати послідовність у корекційній роботі та сприяє швидшому досягненню результатів.

Рекомендації для вихователів і батьків

Для вихователів:

- інтегрувати короткі фонематичні ігри під час ранкових зборів та занять з розвитку мовлення;
- співпрацювати з логопедом для розробки єдиного плану корекційної підтримки;
- застосовувати дидактичні матеріали на килимках, планшетах та у зошитах.

Для батьків:

- забезпечити послідовність і системність корекційної роботи з мовленням;
- підвищити мотивацію дитини через активне залучення сім'ї;
- надати батькам практичні знання й навички для самостійної роботи над мовленням удома;

- сприяти перенесенню здобутих на логопедичних заняттях умінь у повсякденне мовлення дитини.

Форми взаємодії логопеда з батьками

Форма роботи	Зміст
Індивідуальні консультації	Пояснення специфіки порушення та інструктаж щодо домашніх завдань
Батьківські збори / міні-тренінг	Показ вправ, методик, правил їх виконання
Щоденник спостережень /зошит завдань	Регулярна взаємодія логопеда і батьків через обмін записами
Домашні міні-відео або завдання з інструкціями	Демонстрація виконання вправ для повторення вдома
Письмові пам'ятки буклети	Лаконічні інструкції та поради

Організація домашніх завдань

Принципи підбору домашніх завдань:

- завдання мають бути зрозумілими, короткими та доступними для дитини;
- повторювати матеріал, опрацьований на заняттях;
- мати ілюстративний або ігровий характер;
- рекомендований час виконання - не більше 10-15 хвилин щодня;
- завдання повинні поступово ускладнюватися, переходячи від простих до складніших.

Обов'язки батьків:

- регулярно займатися з дитиною у формі гри, без примусу;
- повторювати пройдений матеріал відповідно до рекомендацій логопеда;
- залучати мовлення дитини у повсякденних ситуаціях (приготування їжі, прогулянки, читання);
- спостерігати за успіхами та труднощами дитини і своєчасно інформувати логопеда [14].

Небажані дії:

- змушувати дитину виконувати вправи або критикувати її;
- замінювати живе мовлення механічним повторенням;
- ігнорувати поради логопеда.

Позитивні результати співпраці:

- прискорення прогресу в корекції мовлення;
- закріплення правильних мовленнєвих навичок;
- підвищення впевненості дитини у своїх силах;
- покращення емоційного контакту між батьками та дитиною;
- формування активної мовленнєвої позиції в сім'ї.

Ефективна взаємодія між логопедом і батьками є ключем до успішної корекції мовлення дітей із ФФНМ. Домашні завдання перестають бути просто вправами і перетворюються на важливий інструмент розвитку мовлення дитини в щоденному спілкуванні з дорослими.

Важливість системного підходу

Ефективність методичних рекомендацій забезпечується за умови систематичного підходу, що поєднує корекційні заняття з розвитком загальних мовленнєвих умінь, уваги, пам'яті та інших когнітивних процесів.

Комплексний вплив на мовленнєвий розвиток дитини сприяє формуванню у неї цілісної мовленнєвої системи, що є запорукою успішного навчання в подальшому

2.3. Організація і зміст корекційно-розвивальної логопедичної роботи з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.

Для успішної корекції цього виду мовленнєвих порушень необхідно чітко визначити організаційні та змістові засади роботи логопеда, спрямованої на відновлення та формування правильної звукової системи мовлення.

Основні завдання логопедичної корекції:

1. Нормалізація порушеної вимови звуків.
2. Формування та вдосконалення фонематичного слуху.
3. Навчання навичкам фонематичного аналізу та синтезу.
4. Розширення та активізація словникового запасу.
5. Розвиток граматичної будови мовлення.
6. Формування навичок зв'язного висловлювання.
7. Профілактика труднощів оволодіння читанням і письмом.

Організація логопедичної допомоги

Корекційна робота починається з ретельного обстеження, в межах якого логопед оцінює:

- стан артикуляційного апарату;
- правильність звуковимови;
- рівень сформованості фонематичного слуху;
- ступінь розвитку лексико-граматичних умінь;

- індивідуальний профіль мовленнєвих порушень.

Після діагностики визначаються форми роботи:

- індивідуальна - якщо труднощі виражені;
- підгрупова - для узагальнення та закріплення матеріалу;
- фронтальна - інтеграція в заняття вихователя.

Основні напрями логопедичної корекції

1. Артикуляційна гімнастика

- підготовка органів артикуляції до відтворення звуків;
- розвиток точних і координованих рухів язика та губ.

2. Постановка і автоматизація звуків

- залучення слухового, зорового, тактильного контролю;
- введення звуків у різні позиції слова, фрази та речення.

3. Диференціація звуків

- навчання розрізняти близькі за артикуляцією та акустикою звуки;
- закріплення їх правильного використання у мовленні.

4. Розвиток фонематичного слуху

- вправи на визначення місця звука в слові;
- встановлення звукової структури слова;
- складання слів із поданих звуків.

5. Формування лексико-граматичних засобів

- вправи на добір синонімів, антонімів, узагальнюючих понять;

- словотворчі завдання (зменшувальні, присвійні форми тощо);
- уточнення та вдосконалення граматичних форм.

б. Формування зв'язного мовлення

- створення розповідей за серіями зображень;
- переказ прочитаних текстів;
- відповіді на запитання, складання описів.

Методичне забезпечення логопеда

Для ефективної роботи фахівець повинен мати:

- дидактичний матеріал (картки, таблиці, схеми, сюжетні картинки);
- спеціальні логопедичні ігри - настільні, комп'ютерні, рухливі.

Співпраця з батьками та педагогами

Обов'язковими є:

1. Індивідуальні консультації.
2. Рекомендації для виконання домашніх вправ.
3. Спільний контроль динаміки розвитку.
4. Узгодження мовленнєвого режиму в умовах дитячого садка.

Очікувані результати логопедичної роботи

Для спеціаліста найбільш значущими досягненнями є:

- відкоригована вимова всіх звуків;
- сформовані фонематичні функції;
- покращення загального психічного та мовленнєвого розвитку;

- готовність дитини до навчання грамоти.

Фонематичні процеси (за М. Шереметом)

Фонематичні функції охоплюють:

- здатність розрізняти мовні звуки;
- усвідомлення їх ролі у складі слова;
- уміння виділяти, аналізувати та поєднувати звуки.

У дітей з ФФНМ ці складники зазвичай недостатньо сформовані, що провокує труднощі у вимові, читанні й письмі.

Методичні підходи до розвитку фонематичних процесів (за О. Константиновим)

Принципи роботи:

- поступове ускладнення матеріалу;
- ігровий підхід;
- залучення різних аналізаторів: слухового, зорового, кінестетичного;
- регулярність занять.

Методи:

1. Аудіальний - вправи на слухове розпізнавання звуків, слів, складів.
2. Візуально-слуховий - використання карток, схем, звукових моделей.
3. Артикуляційно-руховий - опора на відчуття положення мовленнєвих органів.
4. Ігровий - завдання типу «Злови звук», «Впізнай слово», «Хто більше придумає слів...».

5. Логоритмічний - поєднання мовлення з рухами.

Прийоми розвитку фонематичних функцій

1. Фонематичний слух

- визначення наявності звуку у слові;
- встановлення його позиції;
- розрізнення парних звуків;
- робота з ігровими полями та картками.

2. Фонематичний аналіз

- поділ слова на звуки;
- визначення кількості звуків;
- використання фішок різного кольору;
- робота зі звуковими схемами.

3. Фонематичний синтез

- складання слова із звуків;
- добір картинки за поданими звуками;
- «збирання» слова на основі звукової підказки.

4. Диференціація звуків

- слухові вправи на розрізнення звуків;
- вибір правильної картинки або слова;
- графічні вправи зі схемами;
- робота з «звуковими рейками».

Формування фонематичних процесів

Це ключовий компонент розвитку мовлення та оволодіння грамотністю. Використання різноманітних методів, вправ і ігрових прийомів робить логопедичну роботу результативною, цікавою та доступною для дитини.

Організаційні аспекти

Робота з дітьми, які мають фонетико-фонематичний недорозвиток, передбачає систематичне, послідовне і цілеспрямоване проведення логопедичних занять. Вони можуть проводитися як в індивідуальному форматі, так і в малих групах, залежно від ступеня порушення та особливостей дитини. Важливо забезпечити комфортне, доброзичливе середовище, яке сприятиме активній співпраці дитини і фахівця.

Значну роль відіграє також регулярність занять - оптимальною вважається систематична робота 2-3 рази на тиждень, що дозволяє забезпечити ефективне закріплення навичок. Окрім безпосередньої корекційної роботи, до організації належить тісна взаємодія логопеда з батьками або опікунами, які повинні бути інформовані про особливості порушення, отримувати рекомендації для підтримки занять вдома.

Змістовні напрямки корекції

Основним завданням корекційно-розвивальної роботи є формування та автоматизація правильної вимови звуків, розвиток фонематичного слуху, а також удосконалення звукового аналізу і синтезу. Логопедична робота включає декілька послідовних етапів:

1. **Діагностика і визначення рівня порушення.** На початковому етапі спеціаліст проводить детальний аналіз мовленнєвих дефектів, визначає складність недорозвитку, що дає змогу розробити індивідуальну програму корекції.

2. **Відновлення фонематичного сприймання.** Формування умінь розрізняти і розпізнавати звуки мови - це фундаментальна складова, яка сприяє правильній артикуляції і формуванню навичок звукотворення.
3. **Корекція артикуляції.** Логопед проводить спеціальні вправи, спрямовані на розвиток правильного положення органів мовлення під час вимови проблемних звуків. Особлива увага приділяється артикуляційній гімнастиці, дихальним вправам та фонетичній тренуванню.
4. **Автоматизація і диференціація звуків.** Після формування правильної вимови, дитина вчиться автоматично вживати звуки у різних мовленнєвих ситуаціях - у словах, реченнях, в усному мовленні.
5. **Розвиток мовленнєвих навичок.** Паралельно з корекцією звуків відбувається робота над розширенням словникового запасу, розвитком зв'язного мовлення, що сприяє загальному покращенню комунікативних здібностей.

Взаємодія з родиною та іншими фахівцями

Для досягнення максимального ефекту корекції логопедична робота має бути комплексною. Важливо, щоб батьки усвідомлювали необхідність виконання домашніх завдань і підтримували дитину поза межами логопедичних занять. Крім того, співпраця з психологами, дефектологами та педагогами допомагає врахувати всі особливості розвитку дитини і створити максимально сприятливі умови для її мовленнєвого вдосконалення.

Методики та вправи у корекційно-розвивальній роботі з дітьми з ФФНМ

Для ефективної корекції фонетико-фонематичних порушень мовлення застосовують різноманітні методики, що поєднують артикуляційні, аудіальні та мовленнєві вправи. Нижче наведені основні напрямки та приклади вправ.

1. Артикуляційні вправи

Ці вправи спрямовані на тренування м'язів органів мовлення, необхідних для правильної вимови звуків:

- **Артикуляційна гімнастика:** комплекс спеціальних рухів язиком, губами, щелепою (наприклад, «лисичка», «ковзання язиком», «висування язика вперед», «розтягування губ у посмішку»).
- **Вправи на розвиток силових та координаційних навичок органів мовлення:** наприклад, затримка язика у певному положенні, по черзі висування і піднімання язика.

Приклади артикуляційних вправ:

- **«Лисичка»** - дитина висовує язик вперед і рухає його вліво-вправо, ніби лисичка, що вилізла з нірки. Це тренує рухливість язика.
- **«Ковзання язиком»** - язик ковзає по верхній губі, піднімається до носа, потім опускається вниз. Допомогає контролювати положення язика.
- **«Посмішка»** - широко посміхаємося, максимально розтягуючи губи, потім розслабляємо.

2. Вправи на розвиток фонематичного слуху

Розпізнавання і диференціація звуків – основа правильного звукового сприймання:

- **Вправи на слухову увагу:** виділення певного звуку у потоці мови або серед інших звуків (наприклад, пошук звуку [с] у словах).

- **Ігри на розрізнення пар звуків:** «що звучить інакше?» (діти слухають пари слів, де змінюється лише один звук, і визначають відмінність).
- **Звуковий аналіз і синтез:** поділ слова на звуки, складання слова зі звуків.

Зразки фонематичних вправ:

«**Знайди звук**» - логопед вимовляє слова, дитина плескає в долоні, якщо починається чи містить певний звук (наприклад, [с]).

«**Порівняй слова**» - логопед говорить пару слів: «сік» – «тік», дитина визначає, чим вони відрізняються.

«**Звуковий аналіз**» - дитина по складах чи звуках розбиває слово «сім'я»: [с]-[і]-[м']-[я].

3. Вправи на автоматизацію звуків

Після формування правильної артикуляції звуків важливо навчити дитину вживати їх у мовленні автоматично:

- **Проголошення звуків у різних позиціях:** на початку, в середині, в кінці слова.
- **Читання і повторення слів, речень, скоромовок, де домінують проблемні звуки,** наприклад: «Саша сіла на сніг»; допомагають тренувати швидке, чітке вимовляння.
- **Побудова мовленнєвих конструкцій:** розповіді, опис предметів із використанням звуків.
- **Повторюй звук** - дитина повторює проблемний звук спочатку

4. Дихальні та голосові вправи

Корекція дихання і голосу сприяє більш чіткій вимові:

Дихальні вправи: повільне вдихання через ніс і повільний видих через рот, надування кульок, «свічка» (дути на палаючу свічку без гасіння вогню).

- **Вправи на голосову підтримку:** проголошення голосних звуків на видиху з різною інтенсивністю.
- **Губний міхур** - дитина видає звук «п-п-п» на видиху, утримуючи губи зімкнутими.

5. Використання ігрових методик

Щоб підтримати інтерес дитини, логопед застосовує ігрові форми роботи:

- **Логопедичні ігри зі словами і звуками:** наприклад, «Звуковий детектив», «Побудуй слово» (дитина складає слово із складів, які містять проблемний звук), «Хто кого обігнав» (гра на швидке проголошення слів із певними звуками).

- **Робота з сюжетними картинками:** стимулює зв'язне мовлення і одночасну практику правильного вживання звуків.

Організація та зміст корекційно-розвивальної роботи з дітьми, які мають фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення, є комплексним процесом, що потребує системного підходу. Від успішності такої роботи залежить формування правильної звукової системи та розвиток фонематичного слуху, що є основою для подальшого мовленнєвого розвитку дитини. Впровадження різноманітних методик, індивідуалізація занять і активна участь батьків сприяють досягненню стабільних позитивних результатів. Тільки за умов регулярної, цілеспрямованої роботи в комфортній та підтримуючій атмосфері можливо забезпечити поступове подолання мовленнєвих труднощів та покращення комунікативних навичок дитини.

Висновки до II РОЗДІЛУ

Корекція фонематичних процесів у дітей старшого дошкільного віку є важливим напрямом логопедичної практики, адже саме на цьому етапі формується фундамент для подальшого розвитку мовленнєвих навичок, зокрема читання та письма. Практичне дослідження у цій сфері спрямоване на виявлення рівня сформованості фонематичного сприймання, аналізу та синтезу, а також на розробку і впровадження ефективних корекційних методик.

У процесі дослідження застосовувалися різноманітні методи діагностики, що дозволили оцінити ступінь порушень фонематичних процесів у дітей. Зокрема, використовувалися тестові завдання на розпізнавання звуків, диференціацію фонем, поділ слів на звуки і склади, а також вправи на злиття елементів у цілісні мовні одиниці. Аналіз отриманих даних дозволив визначити найбільш поширені труднощі, які виникають у дітей із порушеннями фонематичного сприймання.

Корекційна робота проводилася з урахуванням індивідуальних особливостей дітей і включала комплекс вправ, спрямованих на покращення слухового аналізу та синтезу, розвиток артикуляційної моторики, а також формування усвідомленого ставлення до звукової будови слова. Використовувалися як традиційні логопедичні прийоми, так і ігрові та інтерактивні технології, що сприяли підвищенню мотивації дітей та залученню їх до активної мовленнєвої діяльності.

Результати практичного дослідження свідчать про позитивну динаміку розвитку фонематичних процесів у дітей після систематичного застосування корекційних заходів. Особливо ефективними виявилися вправи на звукову диференціацію, автоматизацію звуків та формування навичок фонематичного синтезу. Водночас було визначено, що успіх корекційної роботи значною

мірою залежить від регулярності занять, індивідуального підходу та співпраці логопеда з батьками.

Отже, практична діяльність у сфері корекції фонематичних процесів у дітей старшого дошкільного віку є невід'ємною складовою логопедичної допомоги, що забезпечує належну підготовку до шкільного навчання та запобігає подальшим труднощам у засвоєнні мовленнєвих навичок.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було ґрунтовно вивчено науково-теоретичні основи розвитку та корекції фонетико-фонематичного аспекту мовлення у дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення (ФФНМ). Проаналізовано особливості формування фонематичних процесів у дітей із мовленнєвими порушеннями та порівняно їх із дітьми з нормальним розвитком мовлення, що дало змогу визначити основні відмінності та проблемні моменти.

На базі отриманих результатів розроблено комплекс напрямків і зміст корекційно-розвивальної логопедичної роботи, спрямованої на системне формування фонематичних процесів у дітей із ФФНМ. Особливу увагу приділено залученню батьків до корекційного процесу шляхом виконання спеціально підібраних ігрових домашніх завдань, що підвищує ефективність корекції та мотивацію дитини.

Отримані дані підтверджують, що комплексний і скоординований підхід до розвитку фонематичних процесів, що включає співпрацю логопеда, вихователів та батьків, є визначальним для успішної корекції мовленнєвих порушень у дітей із ФФНМ. Запропоновані методики та рекомендації можуть бути впроваджені в практику логопедичної роботи для поліпшення якості мовленнєвого розвитку дошкільників із фонетико-фонематичними порушеннями.

Отже, проведене дослідження вносить важливий внесок у розвиток корекційної логопедії та сприяє підвищенню результативності роботи з дітьми, які мають фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення.